This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

G.A. van der Wal, Recht met reden. Verzamelde opstellen, Rotterdam: Kluwer 2003, 430 p.

> ‘[T]echnische problemen, opgevat als puzzels, [vooronderstellen] steeds een vóórtechnisch referentiekader [...]: een denkraam dat de articulatie biedt van wat wij zin- en betekenisvol vinden en van de manier waarop wij naar de werkelijkheid kijken.’ (p. 62)

In deze verzameling essays articuleert Koo van der Wal het denkraam van waarden en zienswijzen die ten grondslag liggen aan een aantal van de belangrijkste juridische ‘puzzels’ van onze tijd. De bundel – die werd samengesteld en voorzien van een voorwoord door René Foqué – bevat tweeëntwintig opstellen die tussen 1982 en 2001 verschenen in diverse verzamelwerken en tijdschriften. Het feit dat sommige van de essays meer dan twintig jaar geleden geschreven werden, doet echter niets af aan hun waarde. Van der Wals bedenkingen betreffen ‘puzzels’ en vraagstukken die tot op heden actueel zijn en waarvan het achterliggend kader nog steeds opheldering verdient.

Algemene rechtsfilosofische thema's, vraagstukken rond mensenrechten, ideeënhistorische uiteenzettingen en milieukwesties werden elk in een deel gegroepeerd. Op deze wijze komen de thematische zwaartepunten van het oeuvre mooi uit de verf. Wie zich echter laat verleiden slechts te lezen binnen één thema, riskeert een aantal belangwekkende gedeelten mis te lopen. Zo zou men kunnen verwachten dat vooral de eerste twee delen relevant zijn voor de lezer van R&R. Niettemin is de passage in het milieufilosofische gedeelte omtrent de gevaren van 'rechtendenken' zonder burgerparticipatie (p. 413) even goed erg verhelderend. Hetzelfde geldt voor het fragment uit het ideeënhistorisch deel dat handelt over de hoofdzakelijke veronderstellingen die aan politieke filosofie (en rechtsfilosofie) voorafgaan (p. 333). En zo zijn er nog voorbeelden.

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Elsevier. International publishing and made available to an anonieme bezoeker

De kern van Van der Wals rechtsfilosofie vinden we uiteraard wel terug in die eerste twee delen. De ontwikkeling van het recht en de daarmee gepaard gaande uitkristallisering van een rechtsidee vormen een proces dat niet kan worden afgesloten, zo zegt hij in 'Recht en legitimiteit'(p. 53). Eens een aantal componenten van die onderliggende rechtsidee geëxpliciteerd zijn, kunnen we deze niet meer wegdenken en gaan ze deel uitmaken van het 'kader'. Tegelijkertijd gaat het evenwel om een onafsluitbaar proces en komen er met de regelmaat van de klok ook nieuwe betekeniscomponenten aan het licht. Van der Wal benadrukt dat de oude rechtsidee hier niet mee aan de kant geschoven wordt. Het articuleren van nieuwe betekeniscomponenten is juist een manier om trouw te blijven aan die oorspronkelijke rechtsidee (p. 53-54). Hiermee wordt het rechtsfilosofisch standpunt van de auteur duidelijk: de crisis van de moderne rechtsconceptie beschouwt hij niet als een bedreiging voor de rechtsidee, maar als iets waar het doorheen moet om trouw te kunnen blijven aan zichzelf.

Deze visie op de ontplooiing van de rechtsidee en de crisis van het moderne rechtsdenken vormt de achtergrond voor de essays in delen één en twee. Dat vertaalt zich in een stramien dat we in de meeste van Van der Wals opstellen terugvinden. Telkens is de ontoereikendheid van ons rechtstheoretisch begrippenkader de aanleiding om enerzijds de ideeënhistorische context opnieuw te expliciteren en om, anderzijds, genoemd begrippenapparaat uit te breiden. Het conceptuele kader wordt geanalyseerd en verfijnd met nieuwe concepten en betekeniscomponenten, opdat de rechtsidee adequater gevat kan worden. Regelmatig wordt dit stramien nog aangevuld met rechtsvergelijkende bemerkingen.

De eenheid in het werk wordt niet alleen teweeggebracht door een vaste werkwijze, maar ook door de 'oorspronkelijke rechtsidee' waaraan Van der Wal trouw probeert te blijven. Deze is en blijft voor hem de moderne gedachte van persoonlijke autonomie, of – in zijn eigen woorden – 'het subject-zijn van de persoon'. Denken in termen van rechten houdt impli-

ciet een erkenning in van de rechthebbende als subject, zo schrijft hij. Dit 'subject-zijn van de mens' betekent voor de auteur:

> '[...] het begiftigd zijn met inzicht en een eigen wil, [...] het vermogen om aan eigen bestaan van zich uit gestalte te geven, een eigen identiteit te kiezen, [...] een-iemand-zijn die als zodanig gerespecteerd en in zijn waarde gelaten dient te worden, kortom: [...] het persoon-zijn van de mens.' (p. 158)

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Hoewel de beschrijving hier en daar iertjes wijzigt, inspireert deze algemene notie in al zijn essays tot een verfijning van onze rechtsconceptie. Eén voorbeeld is de manier waarop Van der Wal laat zien hoe slechts materiële democratie samengaat met en recht doet aan zijn subjectbegrip en dat de notie 'democratie' op zich dus niet verfijnd genoeg is. In 'Legitimiteit en recht' betekent trouw blijven aan de basisidee een uitbreiding van het klassieke begrip van 'legaliteit gepaard met formele rechtvaardigheid' naar een legitimiteitsbegrip dat ook materiële rechtvaardigheid inhoudt. Met betrekking tot rechtvaardigheid in gezondheidszorg inspireert zijn persoonsconceptie dan weer tot hernieuwde reflectie omtrent het begrippenpaar 'solidariteit en verantwoordelijkheid'.
Dit laatste opstel had samen met een drietal andere ('Morele beginselen en wetgeving', 'Geestelijk lijden' en 'Bestaat er een recht op sterven?') ook mooi gestaan onder de noemer 'medische ethiek'. In deze artikelen staat analyse van het achterliggend denkkader eveneens centraal:

> 'Het is de taak van de ethicus, niet zozeer om bepaalde standpunten in te nemen, maar primair om problemen van de morele gezichtshoek uit te analyseren en te laten zien welke posities op welke gronden, met welke repercussies eventueel, kunnen worden ingenomen.' (p. 61)

Dit betekent nochtans niet dat Van der Wal standpunten schuwt: hij benadrukt wel degelijk de posities die voortvloeien uit zijn specifieke subjectconceptie. Omtrent de vraag naar het bestaan van een recht op sterven leidt dit bijvoorbeeld tot een – niet oncontroversieel – positief antwoord. Wat hij echter niet laat zien is dat hetzelfde persoonsbegrip ook tot gematigder conclusies zou kunnen leiden.
Een andere kritische noot kan worden aangetekend bij nog zo'n terugkerend thema dat minder belicht werd door de redactie: het collectief subject-zijn. In verschillende bijdragen ('Collectief daderschap', 'Toegepaste ethiek tussen reflexie en probleemoplossing', 'De mensenrechten, een individualistische mensopvatting?' en 'Collective human rights: a Western view?') wijst Van der Wal erop dat de notie van een collectief subject nodig lijkt en theoreti-

sche uitwerking vereist. Met name binnen het thema mensenrechten krijgt deze uitbreiding van de subjectconceptie meermaals aandacht. Dit vanuit de intuïtie dat mensenrechten universaliseerbaar moeten zijn en dus aanvaardbaar voor niet-westerse, sterk op collectiviteiten geënte culturen. Van der Wal gaat evenwel erg ver in zijn universaliseerbaarheidsqueeste. Hij ziet geen onoverbrugbare kloof tussen het moderne subject en een vorm van collectieve subjectiviteit en verdedigt collectieve rechten dan ook als een speciale subcategorie van mensenrechten. Mogelijk zijn ze dat, maar wanneer dit leidt tot de stelling dat conflicten tussen groepsrechten en individuele rechten niet fundamenteel verschillen van andere rechtenconflicten, verliezen mensenrechten mijns inziens een van hun belangrijkste betekeniscomponenten, namelijk hun machtskritische aspect. De collectiviteit zal immers altijd machtiger staan dan het individu.

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

Verbonden met dat punt nog een tweede kritische bemerking. Terwijl Van der Wal zich enerzijds veel moeite getroost om mensenrechten, de meest fundamentele articulaties van het menselijke subject-zijn, universaliseerbaar te maken ('Collective Human Rights: a Western View?'), gelooft hij anderzijds dat materiële democratie – de politieke constellatie die dat persoonsbegrip het best tot zijn recht laat komen – geen exportproduct is ('Formele en materiële democratie'). Hij zou natuurlijk kunnen verdedigen dat respect voor mensenrechten en het menselijke subject niet noodzakelijk hoeven samengaan met een democratische staatsstructuur, zoals John Rawls ook stelt over wat hij de 'non-liberal but decent gouvernement' noemt (J. Rawls, The Law of Peoples, Cambridge (Mass.): Harvard University Press 1999, p. 3). Merkwaardig is dan wel dat Van der Wal zijn pessimisme over de universaliseerbaarheid van democratie wijt aan... de onverenigbaarheid van het persoonsbegrip achter de democratie met

> 'het persoonsbegrip van sterk collectief denkende gemeenschappen, waar de persoonlijke identiteit primair "corporatief" gedefinieerd wordt'. (p. 25)

Tenzij het persoonsbegrip achter de mensenrechten en achter de materiële democratie niet hetzelfde zijn, vinden we hier een belangrijke logische en inhoudelijke inconsistentie in dit verzamelwerk.

Het zou echter ongepast zijn om op deze toon te eindigen. *Recht met reden* bevat immers een schat aan essays omtrent actuele rechtstheoretische kwesties, die elk geschreven werden met buitengewone analytische en stilistische helderheid. Deze bundeling doet hun zeggingskracht toenemen en laat toe dat Van der Wals gedachtegoed aanzet geeft tot hernieuwde reflec-

This article from Netherlands Journal of Legal Philosophy is published by Eleven international publishing and made available to anonieme bezoeker

tie over het theoretische kader waarbinnen praktische juridische problemen opduiken.

Aagje Ieven (Leuven)